

FRANC TERSEGLAV

NOVO POGANSTVO

Razmišljanje o postanku, nazoru in psihologiji fašizma

I

Tudi povprečni dandanašnji človek, ki je v borbi za vsakdanji kruh otopen od neprestano tekočega strojnega dela ali pa se goni za čutno slo in nima ne časa ne možnosti ne razpoložnja, da bi sledil struje, ki porajajo v vrtincu najskrajnejših, med seboj se borečih nasprotij nov in brez dvoma lepši duhovni in materialni red, vsaj sluti, da smo sredi velike revolucije. Ta revolucija se ne omejuje na ta ali oni prostor, ampak pretresa ves svet, ne maje samo političnih temeljev držav in socialnega reda človeštva, temveč prevrača ves naš nazor o svetu, našo moralo in kulturo ter tudi našo religijo postavlja na trdo izkušnjo. Ta preobrat je izbruhnil po minuli vojni; ta postavlja skoroda matematično točno zarezo, toda po svojih daljnih in najdaljnejših povzročilnih ali sproščujočih činiteljih je bil zarojen že za časa humanizma oziroma renesanse in lutrovske reformacije. Pojdimo takoj stvari do jedra in recimo: ta revolucija se nam po zelo točni opredelitvi filozofa Keyserlinga¹ danes razodeva kot predor zemeljskih, nagonskih, prvinskih sil naše narave skozi skorjo večstoletne kulture porazumljenja, postrojenja in razosebljenja našega življenja, ki ga je zakrivil naš duh — duh, ki je zamoril našo telesnost in dušo. Ta siloviti vzvrat,² naperjen proti razumarstvu prošlih stoletij, ki se je politično izdejstvalo v sodobni demokraciji in socializmu, nosi nazunaj politično lice v podobi različnih fašizmov (da jih ločimo od svobodnjakarskega nacionalizma 18. in 19. stoletja), ima pa duhovne korenine in tudi globoke duhovne učinke; ti so se že uveljavili in se bodo še bolj, čeprav se bodo politične oblike novodobnega nacionalizma menjale ali se prelile in prebistvile v docela druge, ki pa si bodo prisvojile njegove pozitivne vrednote, kar jih ima.

Kratkogleda polemika marksizma,³ ki se zadovoljuje s tem, da

¹ La révolution mondiale et la responsabilité de l'esprit; uvod od Paula Valery. Keyserling je eklektik brez šolsko določene opredelitve, pa močno duhovno usmerjen.

² Tako imenujem »reakcijo«.

³ S tem seveda nočemo reči, da bi kritika fašizma od strani marksističnih mislecev ne bila pravilna v drugih pogledih.

se ustavi pri priložnostnih vzrokih in slučajnem ujemanju dveh različnih stvari, mesto da išče pravega ontološkega vzroka, predstavlja, seveda v najboljši veri, fašistični pokret kot »golo reakcijo« kapitalizma in kapitalističnega reda na socializem; taka enostavna razlaga po znani shemi »idejnega nadstroja« čisto ekonomskih dogajanj služi seveda dobro v namene politične agitacije. Toda tisti, ki skušajo ta novodobni nacionalizem stvarno zajeti in nepristransko razložiti, prav zato, ker se z njim kot časovnim pojavom v vsej njegovi dejanski obliki in celotnosti ne istovetijo in ne morejo istovetiti, dasi niso slepi za nekatere njegove pozitivne in plodovite strani, morejo zase zelo jasno ugotoviti, da sta kapitalizem in fašizem po svojem, rekli bi metafizičnem bitu, po svojem duhovnem izvoru in usmeritvi, vsaj kot teoriji, dve polarni nasprotji. Ne smejo nas namreč motiti neke zgolj zunanje analogije, na primer med hitlerjanstvom in sovjetstvom v režimu in metodah, ne to, da imamo na obeh straneh diktaturi in da gre za dve čisto množični gibanji, ki delujeta s sredstvi najumetnejše sugestije in omamljanja ogromnega števila — kakor nas ne sme zavajati k napačnim zaključkom dejstvo, da velekapitalizem fašistični pokret izrablja in ga skuša uslužbiti svojim namenom zato, ker značilni duhovni konservatizem tega pokreta lahko dobro služi težnji kapitalizma po lastni ohranitvi in ji tudi res služi. V glavni bitni smeri in izvoru pa kaže kapitalizem kot proizvod razumarske postrojitve in razosebujoče postvaritve življenja, ki mu je sama igra gospodarskih in strojskih sil, veliko več tendence k socializmu nego k fašizmu. Gotovo kapitalizem in marksistični socializem pojmujeta življenje enako, s stališča koristi, gmotnega blagostanja in civilizacije, vedoč v svojih zadnjih logičnih, seveda dejansko v celoti neuresničljivih in nemožnih posledkih iz materialističnega gledanja in metod k neki čudni brezkrvni, brezrazlični, čisto abstraktno misleči in mehansko delujoči skupnosti internacionalnega kupa. Nasprotno pa je v jedru vseh fašističnih in mnogih njemu sorodnih pokretov težnja po povratku h krvi, zemlji, k prirodni mnogoličnosti vesoljstva, k rodu in osebni odgovornosti; je poudarek kvalitete, duhovne in moralne kakovosti, srca, temperamenta, čuvstva; je zahteva po avtoriteti, ki se opira na hierarhično uredbo družbe pod vodstvom krvne in duhovne aristokracije; je misel imperija, v katerem bo vodja kot svetni in duhovski vladar obenem telesnost in duhovnost zopet izmiril in narode zedinil v smislu vse njihove osobitosti usoglašujočega vesoljništva. Kapitalizem pa je zrastel iz tal enolično izenačujočega internacionalizma; ta je postavil za vrhovno vrednoto kolikor mogoče največje gmotno blagostanje čim večjega števila ljudi, zapustil izporočeno moralno kakovost, prirodno različnost, rasno tradicijo in načelo prvenstva in vodstva duha v prid golega števila, kvalitete, računskega intelekta ter tako zvane večinske volje, na katero predvsem in najmočneje vplivajo sile gmote, to je denarja, fizične moči in časnih blag. Kapitalizem skuša življenje na osnovi čisto intelektualne prosvete in nekega etosa splošne

blaginje kolikor mogoče zmehanizirati, tako da se na tej črti v osnovnih načelih — seveda v praksi obrnjeno v korist enega razreda — popolnoma stika z marksizmom, kjer se samó namesto vladajočega razreda postavlja vladani razred, se »buržajska« morala zamenja s »proletarsko«, vodstvo pa je v rokah maloštevilne elite, ki vsemogočno in edinoodločujoče vlada v imenu kupa ali kolektiva, skrivnostnega demona, ki po njej uresničuje cilje zemeljskega evdajmonizma. Čisto drug je cilj in smisel fašizma, čeprav skuša svoj stanovski imperij istotako doseči po eliti tako zvanih vodij, ki načeloma ne priznavajo svobode in enakosti vseh niti kritike, zakaj tudi sile narave, zemeljskih elementov, prvobitnih telesnoduševnih gonov ne poznajo svobode, enakosti in kritike razkrajajočega duha...

Po svojem vsebinskem smislu je sodobni nacionalizem torej zelo določno opredeljen kot revolucija več stoletij tlačene nagonske strani človekovega občestvenega življenja in ima v tem svojo življenjsko upravičenost. Tudi kot državopolitičen nauk nima samo svojega etičnega temelja v prastarem zahtevku po vzajemnosti stanov v nasprotju z razrednim svetovnim nazorom Marksa, kjer končna brezrazredna družba pomeni samo utopično, protinaravno izenačeno »človeško kašo« — marveč je v korporativnem redu tudi podrobno načrtan. (Koliko se da uresničiti, to je isto vprašanje, kakor pri kolektivizmu.) Pač pa kažejo fašizmi, ki vsi izvirajo iz upoštevanja realnega, skrajno mnogoličnega, v večni borbi sebe uničujočega in zopet nanovo ustvarjajočega življenja »preko dobrega in zla«, razliko med seboj v tem, da eni prenapenjajo pomen krvi ali rase in tako duha skoroda izločajo iz življenja, dočim drugi tudi pri oblikovanju človeka, rase, naroda, države pripisujejo duhu prvenstveno vlogo. Če se prvi približujejo materializmu, pa popolni materialisti v smislu Marksove dogmatike le še niso, ker njihova kri ali rasa vendarle tudi razodeva nekega določujočega »duha zemlje«, kar bi vsak socialist odločno zavrnil v področje mističnega bajstva. Razlika med zgolj rasnimi fašističnimi misleci in onimi, ki postavljajo duha na prvo mesto, je v tem, da pri drugih duh ne pomeni kakšne magično oduševljene gmote, ampak to, kar res je: vseskozi imaterialno in izvennagonsko počelo, ki telesnoduševno življenje človeka ravna, vodi, ga nad sebe samo dviga in samooblastnosvobodno oblikuje v likih, ki imajo svoj duhovni smisel. Te vrste nacionalizem ali nacionalna filozofija ima na sebi nek znak religioznosti, je neka religija, sicer ne krščanska, ampak p o g a n s k a, kakor se imenuje sama, naj je ta pojem še tako neopredeljen in tekoč, medtem ko je marksizem brezverski, protibožji in čisto posveten tudi s stališča pogana. Preden to za naš način gledanja zelo značilno stran sodobnega nacionalizma podrobno razčlenimo, naj zarišemo nekatere njene glavne črte.

To novopoganstvo, kakor mu pravijo, se ne obrača proti religiji, v kolikor pomeni bitno zvezo vsakega posameznika z vesoljstvom in ki na kakršenkoli že način razodeva v sebi božestvenost, svetost, »tisto,

kar je popolnoma drugačno od vsega, kar v prostoru ali času je«, ampak je naperjeno proti krščanstvu, tam namreč, kjer gre fašizem v miselni doslednosti do konca in ne išče idejnih in političnih kompromisov s katolicizmom, ki krščanstvo kot nauk, organizacijo in cerkev pa kot poseben tip kulture v zgodovinski kontinuiteti najpristneje predstavlja. Ker ne govorimo o političnih oblikah fašizma, nima pomena, da bi se mudili pri vprašanju, kje, zakaj in kako se taki kompromisi iščejo ali so se že našli in kakšni so bistveni stiki, ki jih je mogoče zaslediti med nekaterimi naravnimi vrednotami, katere fašizem poudarja, in katolicizmom kot kulturnim činiteljem predvsem belega sveta, ki je zahteve in dejstva naravne morale vedno najkrepkeje poudarjal in odločno branil. V smislu našega predmeta se moremo baviti samo s pogansko versko miselnostjo sodobnega nacionalizma, kolikor pomeni več ali manj popolen preobrat stran od krščanstva kot povratek k čisto prirodnemu verstvu, kolikor se po dvajset, deset ali pettisoč letih kulturnega razvoja sploh more o kaj takem govoriti. Zakaj treba vedeti, da je obnova poganstva v vseh svojih različnih oblikah v okviru sodobnih nacionalnih pokretov vse kaj drugega kot upostavitve prvobitnih religiozних pojmov, bajstva, obredarstva in morale — to je po sebi nemogoče — ampak da so vsi »neopoganizmi« več ali manj umetne postrojbe, ki ne morejo zatajiti prav vsega dosedanjega razvoja človeštva na področju religije. In ker se vsako verstvo, ki se okoli »neizrekljivega, nedoumljivega in neobjemljivega« suče, izraža najbolj dojemljivo v simbolih, zato so vsi simboli nacionalističnega religioznega nastrojenja zbrani iz starega poganstva zato, ker le-to približno, pa res le približno najbolj odgovarja veri v kri, raso, zemljo in nagonске sile, kar je tudi bistvena oznaka za fašizem. So nacionalistični misleci kakor Rosenberg, ki z germansko trdovratnostjo meni, da krščanstvo kot »proizvod prednjeazijske ljudske godlje«, kot »semitski strup v arijskem telesu« bistveno nasprotuje edino pravilnemu vrednotenju krvi, rodovine, prirode, erosa, prirodnih nagonov, so pa tudi taki »novi pogani«, kakor angleški pisatelj Lawrence, ki sicer naravnost nima ničesar opraviti s fašizmom, pa po pravici hvali katoliško cerkev, da je svojega nadnaravnega duha, svoj onostranski milostni svet zgradila ali vcepila na zdravo in kleno človekovo prirodo, ki jo je le prosvetlila in očistila zle prvine in da je zato marsikateri na sebi pravilen nazor ali obred ljudske naravne vere ohranila, seveda v svitu krščanske nadnaravne luči. Gotovo pa so vsi fašizmi, tudi tisti, ki zlasti katolištvu ne odrekajo velike vrednosti, bistveno v opreki s cerkvijo, v kolikor obožujejo prirodnost eni bolj, drugi manj, v kolikor jo ovekovečujejo in kot samoustvarjajočo, absolutno silo smatrajo, podobno kakor že staro vesoljstveno vseboštvo. Tako opazujemo, da imajo vsi fašizmi tendenco, da oživijo tako zvano solnčno religijo, za katero eni vidijo pravzor v starem arijskem verstvu, drugi v egiptovskem bajeslovstvu, drugi zopet v solnčnem kultu Ink in mehikanskih Aztekov. V tej obnovljeni nacionalistični religiji je solnce

brez dvoma le simbol moškega junaštva, viteštva, zvestobe, moči, velikodušnosti na eni in brezobzirne odločnosti na drugi strani, discipline, požrtvovalnosti in gospostva, slonečega na duševnem odličju (virtus, nemško *Vornehmheit*, rusko blagorodstvo, srbohrv. otmenost). »Solarni« človek doživlja sebe in ves svet kot del vesoljstva, njegova življenjska modrost ga veže z vsemirom, z raso, družino in njihovimi skritimi silami, ki so sile vesoljstva. Kakor prabitna priroda priznava v družbi hierarhijo sil in ker je človek tudi in celó v najodličnejšem smislu duhovno bitje, mora v človeškem sožitju vladati hierarhija kvalitete, duhovnega odličja in avtoritete, ki ne sloni na službi, ampak na dejanskem prvenstvu kreposti, dostojanstva, notranje vrednosti. Etos take družbe je »solnčen«, moški, junaški; zavrača lažnivi humanizem in sentimentalnost, hinavsko moraliteto in bratovstvo demokracije, ki je »vera slabičev, sužnjev in iz zemlje, doma ter tradicije izkoreninjenih, kojih 'plemenita' čuvstva samo zakrinkujejo zavist, pohlep in oblastizeljnost požrešnežev, podlecev in stremuhov«. Državni vzor solnčne družbe je popolno nasprotje sodobnemu: država mora biti zasnovana na načelu, da se mora, kar je nižje, določevati in urejati po višjem, da se red in zakon morata graditi na kakovosti, na stopnjah moralnega odličja, na hierarhiji stanov, vrednotenih po krvnih, rodnih tradicijah in duhovnih vidikih, ne pa narobe, kakor je v demokratični državi, kjer red, zakon, avtoriteta nastajata iz večinske volje, iz zmesi nasilnih gospodarjev in njihovih maščevanja željnih sužnjev, iz izravnave interesov pohlepne množice profitarjev in demoraliziranih izkoriščencev, iz vsote »kupa«, ki stremi k popolnemu izenačenju vseh. Dočim liberalni meščan in marksistični proletarec stremita k mednarodni državi ali državni zvezi, ki zbira okoli sebe ali tako zvane »nacije«, ki so združene samo po denarnih, gospodarskih in industrijskih koristih, ali pa tako zvani kolektiv, ki ni nič drugega ko stroj, ki se bo končal v anarhični komuni — vidi človek nove »vrednostne« države ali »svetega imperija« vrhunec stanovske hierarhije v v o d j i, ki je cesar in velesvečenik v eni osebi, ne izvršilni organ »trusta kramarjev in hlapcev«, v katerem je odločitev, kaj je blagor države, prepuščena množici, to je »vsoti onih, ki so za tako sodbo najmanj sposobni in poklicani«, ker množica nujno vedno najvišje vrednoti le to, kar ugaja nižjim potrebam telesnega in duševnega življenja. Vodja je del vesoljstva, nekak odsvit božestva, posvečen po svoji bitni kakovosti, službi in narodnem izročilu; ne vodi samo posvetnih zadev, ampak tudi duhovne, zakaj politika in religija, gmotne koristi in duhovne vrednote se ne dajo ločiti, država mora biti obenem cerkev, država ima tako rekoč tudi nadnaraven smisel, pomeni zmago solnca nad teminami zmede, je nadkosmičnega izvora in brani vesoljno pravo; je torej *sacrum imperium* ter zato ne more trpeti zraven sebe še kakršnekoli cerkve.⁴ — Kako zelo se ta nazor, ki se nam tu predstavlja

⁴ Vse to po Giulio Evola: *Imperialismo pagano*, Roma, 1928. Podobne misli razvija v »*Rivolta contra il mondo moderno*«, Milano 1935.

pretežno s svoje politične strani, sklada s kozmično vero Lawrenceja, ki je do njega prišel neodvisno od vsakega političnega nacionalnega pokreta iz svojega hrepenenja po prvobitni lepoti, moči in pristnosti od sodobne humanitarne lažikulture čisto izprijenega življenja, to homo videli pozneje.

II

Kakor vsi potoki velerečja izvirajo iz enega velikega podtalnega hranišča, tako nas vsi sodobni poganski nacionalizmi yedejo nazaj k Frideriku Nietzscheju (1844—1900), najvplivnejšemu preroku nove dobe, ki je prvi najjasneje videl in s kladivom svoje gromovite besede rušil lažihumanizem, razumarsko učenjaštvo, trinoštvo strojev in stroje posnemajočih organizacij, ko so šele začele osvajati ves svet. Ker ni naš namen, da bi nazor tega velikana, ki je z ljuto jezo zažgal ogenj pod kup gnilobe tristoletne racionalistične civilizacije, podali v podrobni analizi, se bomo omejili na to, kar je potrebno, da razumemo bistveno zvezo med njegovo idejo in nacionalističnim valom dvajsetega veka ter njegovih vodij. Nietzscheja ne more razumeti, kdor se opira samo na njegove divje, nebrzdane in časih blazno bogokletne besede in vidi v njem edinole nepomirljivega nasprotnika Križanega samega, njegovega ljudomilega nauka in cerkve, kakršna nam je ohranila nauk večnega življenja. Udrihajoč večkrat v popolnoma slepi jezi po krščanstvu, je Nietzsche v resnici meril bolj na izprijeno in lažno krščanstvo malomeščanske in veledenarske družbe, na njeno licemersko moralo, ki si je zdaj nadela krinko Jezusovega evangelija, zdaj se našemila v svobodomiselstvo, da tlači slabejše in ohranja svoje krivične pridobitve, na leno, uživajočo in za vsak idealni podvig otopelo družbo, ki je dejavno, svet priznavajoče in življenje izpopolnjujoče krščanstvo najlepših moških čednosti izkvarila v osladen, votel in strahopeten spiritualizem. (Govorim več ali manj z besedami njegovega slovarja.) Š studom je Nietzsche bičal te vrste »vzvišeni« zvoedeneli »Christentum«, ki se ga oklepajo otroci propadajoče plasti, da bi mogli brez tveganja, brez zanosa in žrtev brezskrbno in udobno živeti pa plačevati Bogu svoj dolg s praznim klepetanjem in hinavskim plazenjem, namesto z odločnimi deli. Da je Nietzsche pri tem tolikrat po krivici zadel katolicizem sam, da se je večkrat dvignil proti Križanemu v doslej neverjetnih psovkah in se sam ponašal, da hoče krščanske moralne vrednote s koreninami vred iz evropske duše izruvat, moramo razlagati deloma iz njegove vse meje prestopajoče narave in iz kljubovanja, še bolj pa iz tega, ker kot otrok protestantske rodovine katoličanstva ni prav poznal in mu, ne da bi se tega zavedal, po krivici podtikal duha svetomrznje, napačnega mrtvičenja in preziranja naravnih etičnih vrednot, lepe telesnosti, plemenitega moškega hotenja in junaštva ter volje po moči, krepkem vladstvu in narurni izpopolnitvi samega sebe. Dostikrat velja to, kar očita krščanstvu kot takemu, njegovi protestantski, pietistični, puritanski spaki.

Značilno je v tej zvezi, da se srd vseh Nietzschejevih učencev v fašističnih vrstah vseh barv, vrst in krvi z vso silo obrača ravno proti Luthrovi reformaciji. Nietzschejev poganizem, kakor je svojo religijo sam imenoval, skriva pod svojo večkrat blasfemsko obliko več pristnega krščanstva, nego je sam priznaval in nego ga moremo iz njegovih strašnih besed in prispodob razbrati, in za njegovimi izbruhi, ki se zdijo naravnost proti Bogu naperjeni, drhti pretresujoče iskanje pravega Boga.⁵ Pristno krščanska je njegova uničujoča sodba o pretiranem intelektualizmu devetnajstega stoletja, ki malikuje golo koristno smotrenost, obožuje razum, zanemarjajoč kulturo srca, in je denarstvo posadil na prestol, ki ga skušajo omajati sužnji, pahnjeni v bedo in oropani človeškega dostojanstva. To razumarstvo meščanskega sloja in njemu usužnjene inteligence je okužilo človeštvo z velikim krivoverstvom, da gmota in zakoni gospodarskega proizvajanja gospodujejo duhu, ustvarjajo ideje, nazore, socialne in državne oblike in da je gonilo vsega dogajanja živalska borba razredov.

Proti liberalnemu razumarstvu postavlja Nietzsche svojo religijo, to je re-ligijo, zvezanost človeka z vesoljstvom zemeljskih, narodnih in duhovnih vrednot; v imenu te vere preganja v času, ko je doba strojev in strojske civilizacije zatemnila velike filozofe prave grške humanitete in krščanske šole, plitko in puhlo lažiinteligenco, ki je zrastle na tleh racionalistične državne katedrske filozofije, ki jo je do dna duše sovražil, smešil in pobijal; potuhnjenice, suženjske nature, pobožnjake, ki so nasprotje prave krščanske pobožnosti; računarje, ki jim je razum razjedel srce; nasladneže, strahopetce, zaničevalce življenja, ki zavoljo svojega izrodstva preklinjajo telo in nagone poguma, junaštva in žrtve; čmerneže, razdvojence, zlomljene in pobeljene duše pa vse kramarje, grabežljivce, lenuhe ter malikovavce množice, ki se ji laskajo in jo tepejo. Krivo je, če Nietzsche in nepregledni trop njegovih učencev in občudovalcev za to pokvarjenost družbe mečejo krivdo na vzvišeni nauk križanega Nazarenčana, ker je učil ljubezen do najmanjših, do ponižanih in tlačanih — saj je Kristus to storil baš iz ljubezni do neizmernega dostojanstva in plemstva duše, ki je tudi Nietzscheju najvišja človeška vrednota. Razumljivo pa je to prena-glašenje zemeljskih, nagonskih in rodni sil, če je razumemo kot reakcijo na prena-glašanje golega intelekta, ki se je popolnoma oddaljil od naravnih življenjskih izvorov človeka. To je vitalno upravičen odpor zoper vero enostranskega, samó na prosveto razuma gradečega naprednjaštva, ki je zdrave prirodne človekove sile potlačila in izrinila v oblast nezavestnosti, iz katere so sedaj izbruhnile s potisočerjeno notranjo močjo. Kaj čuda potem, če je človek v tej reakciji duše proti malikovanju golega in samega duhá zašel sedaj v svojem zagonu, ki vedno daleč zaniha čez pravo mejo, v malikovanjega samega telesa in živalskih gonov in se izdivjuje časih v naravnost brezumnem pretiravanju animalič-

⁵ Herderjeva katoliška enciklopedija, VIII, Nietzsche Friedrich Wilhelm.

nosti; kaj čuda, če vidimo, kako razni politični fašizmi temu dajejo duška v sovraštvu in brutalnosti, ki odbija od sebe vsakega kulturnega človeka, in brani, da bi mogli pravično oceniti, kar je v tej reakciji življenjsko upravičenega in vrednega in kar bo preživelo začasne politične zamisle in poizkuse novega nacionalizma. Nietzsche sam, ki je politične oblike bodočnosti zarisal samo po njihovih metafizičnih temeljih (najbolj v »Wille zur Macht«, 1894), je predvsem videl novega človeka in v svojem nedosegljivem jeziku neusmiljeno bičal starega: »Povsod mi smrdi po plazečih se pobožnjakih, ki pravijo, da bodimo kakor otroci in kličimo: ljubi Bogék, ki imajo pokvarjene želodce od laži-pobožnih slaščičarjev in so v resnici požrešni volkovi ali pa se cmerijo in razširjajo otožnost in mrkost. Pa tudi po učenjakih mi smrdi, sedečih v hladni senci, ki analizirajo probleme naše dobe pa se skrbno varujejo, da se ne bi usedli na žareče stopnice, kamor sije solnce. Njihova modrost je kakor iz mlakuže in resnično že čujem iz nje regati žabo; dobre ure so, samo treba jih je vedno pravilno navijati. Pa tudi po pesnikih mi smrdi, ki mešajo strup v svoje vino, meneč, da so odgonetili naravo, če se razneži njihovo srce; v resnici pa je v njihovi čuvstvenosti nekaj pohotnosti in nekaj dolgočasja — niso mi zadosti čisti in vodo kalijo, da bi se zdela globoka, toda namesto duše sem često našel v nji samó osoljeno sluz... Jaz pa vas rotim, bratje, ostanite zvesti zemlji, ne verujte tistim, ki jo obrekujejo: umirajoči in zastrupljeni so: naj poginejo!«⁶

Nietzschejev nazor ni ostal na površju, na periferiji, kakor to vidimo na mnogih njegovih učencih, ki v tem filozofu iščejo opravičbe bodisi za svojo nagonsko razbrzdanost, za oboževanje erosa ali celó nizkega seksusa, za svojo obsedenost po zemeljskih silah, bodisi za svojo politiko brezobzirnega nasilja, ki pod močnim, kateremu gre vlada, razumejo sirovega, amoralnega ‚führerja‘, ‚duceja‘, ‚kondotjera‘. Nietzsche je umoval iz globine, kjer je »podtalni svet duše«⁷, kjer snuje v telesnosti »pošastna moč« življenjske volje, kjer je človek v neposrednem stiku z zemljo, kjer »demonške«, »dionizične« sile nepretrogoma grade in uničujejo, kjer gospoduje »volja po moči«. Toda on zato ni preziral duha, »apolinske« težnje po meri, obliki in soglasju, ni zavoljo nagona zametal misli, ni, naj njegove besede zvenijo navidez še takó drugače, duha podrejal neduhovni prirodi, marveč je duhu priznaval prvenstveno vlogo. Nietzsche se je boril

⁶ To prozo v verzih citiram nekoliko krajšano in svobodno, ker je za Nietzscheja prav posebno značilna, iz zelo zanimive knjižice švicarskega univ. profesorja Spoerrija, *Die Götter des Abendlandes*, 1932, ki sicer Nietzscheju odmerja premalo mesta v svojem eseju, pa me je opozoril na Whitmana in Lawrencejevo delo o »ženi, ki je odjahala«.

⁷ Po pravici velja Nietzsche, ta nekdanj od diplomiranih filozofov univerzitetnih stolic toli prezirani modrec, ki ni bil »njihove« stroke, za spčetnika eksistencialne in vrednostne filozofije ter sodobne, v podzavestni oblasti duše iščoče psihologije.

le proti duhu, izprijenemu po »moralni sužnjev«, ki ponižujejo vse, kar je močno; hlinijo ponižnost, da bi po povzdigovanju takih čednosti po ovinkih zavladali nad svojimi gospodarji, in ko se sami polastijo vlade, pokažejo, da niso nič manj kruti, grabežljivi in hinavski tlačitelji. Nietzsche išče »nadčloveka«, ki mu je vodilo spoštovanje, »spoštljivi sram«, junaško velikodušje, volja po plemeniti dobroti, ki pa ne sme biti slabičevstvo. Njegovo sovraštvo pa velja vsemu, kar izvira iz zavisti, te temeljne lastnosti povprečnežev, naj vodijo »čredo« kot inteligenti ali pa so njena igrača. Te misli so, če jih dopolnimo z resnicami božjega razodetja, življenjsko resnične, plodovite in odgovarjajo najbolj tvornemu kulturnemu principu krščanstva, da je namreč nadnaravo treba navezati na naravo, nebeško na zemeljsko, duhovno ustvarjanje in urejanje na nagonsko. Postanejo pa najusodnejše zmote, če se odtrgajo od svojega božanskega izvora in usmeritve in se v svoji pretiranosti vračajo v demonijo nebrzdanih strasti in uničujočih protiduhovnih sil, česar se je Nietzsche sam zavedal, ko je iskal sinteze med počeloma prirode in duha v »Cezarju, ki naj bi imel dušo Kristusa...« Nacionalno poganstvo našega veka je zmeta prav po tem, da potrebe te sinteze ne čuti, da je daleč pljusknilo čez bregove in se nam danes predstavlja kot nauk in politična praksa pa kot religija, ki je naravnost sovražna v evropsko dušo neizbrisno vtisnjeni krščanski tradiciji. Filozof, ki je iz njega črpal ves sodobni nacionalizem, je težil kljub zmotnemu tavanju in tipanju ter kljub svojim skrajnostim po zdravju telesa, bodrosti duše in njenem oplemenitenju, po povratku iz materializma, gospodarskega in razrednega gledanja na kulturo v idealističen nazor, po močnem razgibanju sveta in zdravem vrednotenju vsega, kar nam je priroda sama v srce položila. V tem se popolnoma ujema s krščanstvom, ki je dejavno, ki hoče okrepitve nature po lastnih nagonskih silah in po nadnaravnih resnicah božjega duha ter nikakor ni vera strahopetnih sužnjev, krmežljivih slabičev in zavistnih prekucuhov. Kdor pa pretirava v stran, koder delujejo samo demonične moči prirode, **k r i b r e z d u h a**, ta mora zapasti v skrajnost, ki je dobila ime poganškega fašizma — Cezar brez duše Kristusa...

III

Skrajnost sodobnega nacionalnega poganstva — ki ga, kakor smo že snaznačili, nikakor ne smemo kar povprek istovetiti s poganstvom predkrščanskih narodov, saj je le-to po besedah znanega cerkvenega očeta v dobi preloma naravnost »vodilo h Kristusu«, dočim novo od njega zopet odvaja — se očituje najbolj v onih mislecih, ki so fašizem pripravljali politično in ga še dalje oblikujejo v prvi vrsti kot politično tvorbo. Mi se bomo omejili samo na nekaj najznačilnejših piscev, ki so gradili in grade fašistično družbo in državo na neki poganski religiji. Njih število je legijon. Med družboslovci in kultur-

nimi zgodovinarji, ki so pripravljali sodobni nacionalni pokret, ne da bi slutili njegovo konkretno uresničenje v današnji obliki, hočemo predvsem omeniti pokojnega Chamberlaina⁸, ki je svoje »Grundlagen des 19. Jahrhunderts« izdal že leta 1899 in tudi že umrlega, v resnici globokega duha, Moellerja van den Bruck, ki je izdal svoja dela »Der preussische Stil« 1915, »Konservativ« 1922 in »Das dritte Reich« 1923; poslednja knjiga je nekak politični evangelij nemškega narodnega socializma. Miselnost obeh je krščanstvu neprijazna, posebno Chamberlainova, ki je že, čeprav samo v nastavku, izrekel one trditve o »vesoljni rimski cerkvi kot proizvodu mešanice brez števila manjvrednih azijskih pasem ob začetku krščanske dobe«, katere je pobral današnji nemški »Reichsschulungsleiter« Alfred Rosenberg in jih razkuhal v svojem senzačnem, a vseskozi neznanstvenem »Mytos des XX. Jahrhunderts«⁹. Ogromen vpliv imajo na razvoj fašistične miselnosti tudi dela Oswalda Spenglerja, predvsem znani »Untergang des Abendlandes« (1918), ki je, kolikor se namena te naše razprave tiče, za nas pomembno z ozirom na pisateljevo stališče nasproti krščanstvu. Spengler krščanstva niti oddaleč ne vrednoti tako negativno kakor sodobni nemški politični fašizem. Vendar pa je tudi ta kulturni zgodovinar, ki v politični tok neposredno ne posega, veliko pripomogel k temu, da se je bistvo in vrednost krščanstva, ki ga skuša doumeti kot religijo tako zvanega »magičnega kulturnega kroga«, nastalega na vzhodu, začela relativizirati. Med Romani, ki so praktično usmerjeni, kakšnega načelnega utemeljevanja nacionalizma naravnost iz poganstva na splošno ni, dejansko pa je tudi romanski nacionalizem po večini potekel iz virov, ki so izven krščanstva. V tem oziru je zanimivo, da je vodja italijanskega fašizma zajemal svojo miselnost veliko iz švicarskega nacionalnega ekonoma Viljema Pareto, iz Le Bona, ki je napisal »Psihologijo množic« ter socialista Sorela, ki je potem socializmu odolel ter v svojih globokih razglabljanjih (*Les illusions du progrès* 1900, *Reflexions sur la violence* 1908, *La decomposition du marxisme* 1908) postavil temelje čisto protimarksističnemu gledanju družbe. Da ti misleci niso katoliški oziroma krščanski, ni treba še poudarjati. Ima pa Italija enega najdoslednejših poganskih filozofov fašizma, ki zasluži tem več pozornosti, čim bolj je kot tak v svoji domovini osamljen, to je že uvodoma omenjeni Giulio Evola. Med Španci ima fašizem še najmenj antikatoliškega značaja. Duhoviti Gimenez Caballero (*Genio de España*, 1933) skuša celó utemeljevati

⁸ Chamberlain se bistveno opira na znanega Gobineaua, ki je svoje delo »Essai sur l'inégalité des races humaines« izdal l. 1853—1855; ta knjiga je začetek sodobnih plemenskih nauk, ki tudi vero izvajajo celotno iz rase ter gradijo plemenske vere, ki da so edino prikladne za to oziroma ono pleme. Gobineau sam uči, da le čisto krvna rasa ustvarja največje vrednote in on je tudi prvi, ki je za najvišjo raso proglasil germansko (nordijsko).

⁹ Knjiga vprvič izdana 1918, je danes dosegla že naklado nad 233.000! Zanimivo je, da se v zadnjem času zanjo tudi pri nas najširši krogi zanimajo, kakor sem izvedel iz Knjižnice ljubljanske Delavske zbornice.

nekak »katoliški imperializem« in tudi Francija ima nekaj mislecev, pisateljev in praktičnih politikov, ki zavestno ali instinktivno iščejo sinteze med sodobnim nacionalizmom in katolištvom; očitno na vse kakorkoli že, bolj ali manj zavestno, vpliva podmena, da je r i m s k i katolicizem nekaj drugega ko v »palestino-sirskem območju zarojeno napol semitsko« krščanstvo. Med Slovani, ki so izrazito demokratična rasa, fašizma zaenkrat ni ne kot politične doktrine ne kot poganske filozofije v tej smeri; so pa nekateri nastavki za to posebno pri Poljaki, o čemer bomo še govorili.

V nekem oziru je med navedenimi obnavljalci nacionalnega poganstva za nas najvažnejši Italijan Evola. Njegov pomen nikakor ni na znanstvenem področju. Vsi poganski misleci naše dobe, naj izrecno pripadajo fašističnemu političnemu krogu, ali naj so le po logiki idejnega razvoja, ali po svojem življenjskem občutju posredno v zvezi z njim, so glede primerjalnega veroslovja in narodoslovja diletanti. Evola, ki se je k političnemu fašizmu izpreobrnil primeroma pozno, je pa tudi kot filozof malo globok, težko opredeljiv oboževalec, jaza, pobožene osebe v nasprotju z močno razvitim čuvstvom skupnosti, ki označuje italijanski oficialni fašizem. Zato le-ta Evolo odklanja. Evola je nacionalist s stališča najskrajnejšega osebnitva in ga je v tem oziru treba prištevati k onim sledilcem Nietzscheja, ki so njegov nauk zvedenili, zato ga pa tem bolj z blestečimi besedami naglašajo. Pač pa nam ta Italijan, ki po mnogih črtah kljub odklonilnemu stališču stranke predstavlja pravega fašista v idejnem pogledu, zelo služi, ker po svoji pravilni polemiki z nemškim fašistom Rosenbergom odkriva osnovno hibo sodobnega nemškega poganskega nacionalizma. Le-ta, ki postavlja od zemeljskih vrednot na prvo mesto kri in raso, je iz krvi in roda napravil malika, fetiša, m y t h o s. Rosenberg hoče sodobnega človeka iz sovraštva do prosvetljskega internacionalizma, humanizma in demokratizma prošle dobe potisniti nazaj na stopnjo p r i m i t i v n e g a človeka, ki bi ga vodili sami krvni in rasni nagoni. Nasproti temu pa Evola pravilno naglašja, da tisti, ki vidi preporod naroda samo v preporodu r a s e, narod gleda enako kakor psa ali mačko. Pač je za narodov preporod nujno potrebno, da se pozitivne narurne osobine njegove telesno-duševne biti, torej njegove rasne lastnosti gojijo in izboljšujejo, toda činitelj rase še ne predstavlja v s e g a človeka in zato tako zvana kultura ali pa kult rase nikakor ni z a d o s t n i pogoj za obnovo naroda. Treba je, pravi Evola, višje, metafizične, d u h o v n e sile, ki raso poviša, oplemeniti in oblikuje v oseben, večvreden, d u h o v e n tip elite, ki vlada nad krvjo in ki sile zemlje in živalskosti prav usmerja. Če narod propade, ni tega krivo mešanje krvi oziroma rase (kar Nemci kot pravo dogmo naglašajo), ampak predvsem propadanje njegovega gospodujočega duha, njegovih vodij, njegove duhovne aristokracije in tradicije. Razlike med rasami niso zgolj ali v prvi vrsti biološke, ampak duhovne, to je: tisti narodi so več vredni, ki jih loči od drugih počelo, ki vlada

nad krvjo, ki so svojo kri požlahtnili po odlikah duhovne, etične kakovosti, dočim so manjvredni narodi tisti, v katerih prevladuje gola zemeljska, samokrvna, živalska prvina.¹⁰ Pravilno izvaja Evola dalje, da Rosenbergovo čisto pasemsko naziranje o človeku in narodu izhaja iz materializma in k materializmu vodi, dočim sodobni nacionalizem obenem kliče na dan idealistična načela in pobude, kar gotovo ni med seboj združljivo. Evola torej zameta pobožanstvenje oziroma malikovanje rase, naroda pa tudi države. Po pravici označuje tak nacionalizem in etatizem kot preostanek prošle prosvetljenske dobe; znana Mussolinijeva krilatica: »tutto per lo stato, nulla fuori dello stato, nulla contra lo stato« mu je naturalistična, saj je vodivno načelo tudi boljšeizmu in je bilo svojsko človeštvu, ko je životarilo pod despoti v prvobitnem »napol živalskem« kolektivizmu; vse je država, pridiguje tudi velekapitalizem. Malikovanje države zaradi rase ni vredno duhovnega bitja človeka; sodobna nacionalna država mora biti vzvišena nad raso in krvjo (ne da bi ju tajila in omalovaževala), kakor mora biti vzvišena nad oblastjo denarja, večinske volje in kolektiva. Oboževanje države ni razumno, oblaženo in človeka dostojno, zavestno priznanje, ampak je brezduhovna obsedenost, pijanost, temen, neobvladan pritisk. — V tem se Evola strinja z vsemi kritiki običajnega fašizma, ki obsojajo bogoslužje državi, ker posameznika in množico z neodoljivo silo oropa razumnega premisleka in lastne volje, naj bo z govorom, godbo, maršom ali z radiozvočnikom.

Toda Evola, ki pogansko češčenje načela skupnosti, organizirane v državo, odklanja, to češčenje prenaša na posameznika. Prav sodi, če poudarja, da bodi »imperij« nekaj transcendentnega, kar ima odnos do božjega počela — v pravilnem smislu tudi katoličanstvo za takim imperijem stremi in je vedno stremilo — torej ne osnovanega samo na krvi in nacionalnem napuhu. Tudi človek sam se ne more preroditi zgolj iz krvi in mesa, ampak predvsem iz duha. Pravilno Evola razume in visoko vrednoti srednjeveški vzor države, kjer viteštvo ni pomenilo samo krvnega plemstva, ampak predvsem plemenitost duha. Pravilno poudarja, da bi poboženje nacionalnega nagona in malikovanje države privedlo do tega, da bi končno zamrknila naša kultura, in da bi zapad resnično propadel. Resnična je tudi misel, da mora zemeljske sile krotiti, usmerjati in preobraževati duh, resnica je, da vodstvo države pripada τοῖς ἀριστοῖς, etično najboljšim, duhovno najprosvetlenejšim, aristokratom po duši — to je že Platonov ideal in gotovo tudi v duhu Kristusa, ki je v najodličnejšem smislu proglasil plemstvo duše. Vendar pa je Evola, izhajajoč iz

¹⁰ Takozvani »htonični element«, kakor pravijo danes po zgledu Nietzscheja, ki je ločil med grškimi božanstvi božanstva svetlobe, reda, soglasja (v prvi vrsti Apollona) v nasprotju z božanstvi podzemlja, kaosa, sle, sploh nagonov, ki življenje porajajo, pa ga, če sami vladajo, tudi obenem rušijo. (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik, 1870/71, prvo pomembnejše delo Nietzscheja, iz katerega je izšla cela šola raziskovalcev antične kulture.)

nasprotnega stališča ko Rosenberg — iz posameznika — zašel v še hujše poganstvo, on je namreč povzdignil na mesto krvne, narodne in državne skupnosti v božanstvo posameznika, in njegov imperializem se končuje v kultu vodje kot včlovečenega Boga na zemlji. To je pač najhujša izmed modernih poganskih zablod. Evolin vodja ali imperator, ki bi državo v sebi posebljal, ki bi bil vrh hierarhično-stanovske stavbe družbe, o kateri smo že uvodoma govorili, ki bi absolutno vladal kot manifestacija božeske vesoljstvene sile, obenem kot pontifex, ki posvetnost in duhovnost združuje v neločljivo enoto — ta božanski ‚jaz‘ bi pomenil hujšo diktaturo nego je bil cezaropapizem, hujšo nego je bila popolna hierokracija, ki je pogoltnila vso posvetno oblast (stari Egipt), hujšo nego je diktatura proletariata, ker bi človekovo svobodo v njeni korenini uničila, saj ne gre proti izgredom svobode, ampak proti nji sami. Vodja je človek-Bog! V luči tega pač najizrazitejšega poganstva, ki je tik na meji med priznavanjem transcendentnega božanstva in popolnim ateizmom, se razgalja »solarna religija« Evole, naj še tako gradi občestvo na vodstvu duha, avtoriteti najboljših in kvaliteti moralnih vrtilin, kot najskrajnejše poganstvo naše dobe, kot škodljiva utopija, ki bi kljub svojemu »duhovskemu« videzu kulturo zapada še prej in temeljiteje razkrojila nego sirovi rasizem.

IV

Poganstvo Evole je preveč literarna posebnost, ako smemo ta izraz rabiti, da bi imelo privlačno moč na široke kroge. Solnčna religija, ki bi vezala človeka na utelešeno božanstvo svetle vesoljske sile, imperatorja, je bajna utopija. Toda treba je vedeti, da imajo vse te domišljajske religije sodobnega nacionalizma tudi za njihove avtorje predvsem le simbolni pomen; samó poet more verovati v uresničljivost kakšnega poganskega kulta in v samih religioznih obredih in misterijih razvijajočega se zasebnega in javnega življenja. Obnova poganske religije je sploh nemogoča; človeštvo ne more prehoditi več tisoč let poti nazaj, da bi se zopet znašlo v starem poganstvu, ki je po vseh svojih pozitivnih naravnih vrednotah sámo težilo h krščanstvu; novodobna poganstva pa so umetni izmisleki, podobe, ki jih poraja gola želja brez podlag v dejanskem življenju in narodni duši, naj se še tako utemeljujejo v »bitu in potrebah rase«. Povprečni človek našega časa nima smisla za tako panteistično poduhovljeno pojmovanje družbe, človeka, rase, za solnčno državo, o kateri baja Italijan. Povprečni fašist kljub velikemu prizadevanju svojih ideologov, da bi nacionalizem kakorkoli že religiozno zasidrati, ostane versko brezbrizen, kakor je bil v dobi liberalizma¹⁴; tuja mu ostane tudi stara poganska pietas, njegov etos je čisto posveten, profanski, kakršen antični in prvobitni

¹⁴ To se kaže prav posebno v italijanskem fašizmu, kakor realno je, zlasti v njegovi inteligenčni plasti, ki je šla vsa skozi laično šolo in se sedaj katolicizmu uklanja le kot »tradicionalni sili italijanske rimske kulture«.

ni bil. To je čisto nujno, zakaj izkušnja uči, da oddaljitev od krščanske religije in kulture dejansko vodi ne nazaj v staro pogansko vero v numen ali v kakšno drugo izmišljeno religijo, ki le količkaj to ime zasluži, ampak ima za posledico vedno le praktični ateizem in laicizem. Le na osnovi krščanskega kulturnega nazora je mogoče ustvariti družbo, v kateri se — kakor fašizem pravi — posameznik ne bo več kot gola stvar podrejal gospodarskemu ustroju, kakor ga je ustvarila kasta kramarjev, se ne bo izogibal, ako gre za obrambo najvišjih dobrin rodu, močate borbe za to, kar je dobro, zdravo in vredno, ne bo težil za poenačenjem v meglenem in topem lažipobratimstvu, kjer se ubija osebna svoboda in razmah, ampak bo uredil svoje življenje pod hierarhičnim vodstvom najboljših ali najboljšega, ki vsebuje v sebi in uresničuje duha in izročilo naroda. Naj vodje novega nacionalizma še tako oznanjajo boj ateizmu kot najhujšemu izrodku razumarske »prosvetljenosti«, njihova množica se ne bo dvignila nad materialistično gledanje življenja, ako se bo razdirala krščanska religija, ki edina nosi stavbo onih vrednot, ki jih fašizem skuša ohraniti in okrepiti.

Da taka materialistična usmerjenost ni ostala samo razpoloženje množice, ki jo je novi nacionalizem razgibal, ampak da snuje nezavestno tudi na dnu nekaterih vplivnih nacionalističnih ideologij, je opazil tudi Evola, ki se obrača zlasti zoper sirovi plemenski nacionalizem Rosenberga. Videli smo že, kako je Rosenbergovo naziranje o rasi čisto živalsko. Evola opozarja tudi na druge pojave nemškega narodnega socializma, ki pričajo o njegovi blodni usmerjenosti: kako je na njegovi osnovi nemogoč vsak organski univerzalizem, ki narode združuje in mora združevati mimo njihovih plemenskih razlik v kulturne in državne enote, ker bi sicer človeštvo razpadlo v sovražne »klane«; kako korporativna ideja na osnovi takega zgolj plemenskega nacionalizma zaradi svoje materialistične osnove zopet vede v socialistično podržavljenje gospodarstva, v državni kapitalizem, ker uničuje avtonomijo in duhovnost; kako mesto hierarhičnega vodstva izroča množico vodjem brez duhovne tradicije; kako centralistična smer nemškega nacionalizma v svoji pretiranosti razodeva isto težnjo po izenačenju ko liberalizem kapitalistične dobe in socializem, ki so mu nekatere struje nemškega fašizma v marsičem idejno in čuvstveno v resnici precej blizu. Ostanek iz svobodomiselne dobe pa je tudi do viška dognano sovraštvo, ki ga novi nemški nacionalizem kaže do krščanstva, kar pa velja tudi za Evolo, ki se prizadeva, kako bi svojo »religijo luči« predstavljal kot religijo »višjega reda« nego je krščanska, dočim se Nemeč zadovoljuje z nekim skoroda čisto materialističnim »mythom krvi«.

Rosenbergov »Mythos XX. stoletja«, ki se skuša uveljaviti kot službena religija nove Nemčije, prav tako malo gradi novo vero, kakor Evolov »solarni kult«; poizkusi raznih zanesencev, da bi se zopet častili stari nemški bogovi, so jalove blodnje. Rosenbergov »mythos krvi«

samo razdira in v tem je njegova velika nevarnost za krščansko omiko. Zelo zanimivo in značilno je, kako vpliv tega mythosa na množico prav nič ne odgovarja njegovi dejanski vrednosti, zakaj znanstveno ne zdrži Rosenbergovo delo najdobrohotnejše kritike, saj se opira v najznatnejši meri na krive in pristranske viře, na potvorbe in tendenčna zmašila pa celó na čisto krivo razumljene in po njem izkrivljene »podatke« ter na stvari, ki so že davno od zgodovine in veroslovja izkazane kot neresnične. Njegovi privrženci seveda ugovarjajo, da ne gre za podrobnosti znanstvene gradbe, za sestav, ki bi moral biti do najmanjšega člena logično sklenjen, ampak da imamo pred seboj »genialen pogled na celoto in instinktivno sigurno razložitev in osmislitev zgodovine.« Toda vsaka razložitev in osmislitev mora biti stvarno utemeljena, če razum sploh še kaj velja in če se nočemo zopet pogrezniti v bajeslovno gledanje vesoljstva, ki smo ga menda že premagali; sicer se pa Rosenberg sam odeva z avtoriteto »znanstvenih« izsledkov. Njegova podmena ni izvirna, ampak se v vseh bistvenih pogledih upira na Chamberlaina, ki pa za svoj nazor o rasah tudi ni podal nobenih dokazov, ampak govori bolj iz nekega »nepogrešljivega instinkta«, kar je vsekakor premalo. Ni rešil vprašanja, kaj je prav za prav rasa, na kaj se opira njegovo vrednotenje ras, katera je več, katera manj vredna; čisto neznan nam ostane kriterij »boljše in slabše krvi«, kateri narod je »čistokrven«, kateri ne, in zakaj je domnevna čistokrvnost istovetna z moralno in kulturno polnovrednostjo; ne izvemo, do kam sme iti mešanje ras, da le-ta ne postane manjvredna ali, kakor danes radi pravijo, »pankrtška«, predvsem pa manjka osnov za dognanje, v kakšnem odnosu je toli obsovraženo krščanstvo do rase. Zakaj kar Rosenbergov mythos na podlagi Chamberlaina smatra za dogmo, da je namreč krščanska cerkev »religiozna usedlina« mešanice najrazličnejših ras srednjemorskega ozemlja za časa propadanja rimskega cesarstva, je gola domneva, ki se ne sklada z dejstvi. Iz mešanice ras za tistega časa, kolikor to res nekaj določenega pomeni in kolikor je sploh bilo dejanski vzrok religioznega in moralnega propadanja imperija (v marsikaterem oziru je namreč po mojem prepričanju celó vedla do verskega preporoda!), je nastal tako zvani verski sinkretizem tistega časa, ne pa krščanstvo, o katerem vemo, da se je proti temu sinkretizmu ali neorganski umetni mešanici verstev ves tisti čas z vsemi svojimi silami kot samoroden in od tega azijskega sinkretizma bistveno neodvisen pojav ljuto borilo, dokler mu ni popolnoma odolelo. Da so druga verstva tiste dobe vplivala v tem in onem oziru na krščanstvo in krščanstvo nanje, je samo po sebi umevno, vendar pa ti vplivi, kolikor so zadevali v krščanstvo, niso ne rodili ne menjali bistva njegovega samoniklega božanskega nauka, ampak so predstavljali le naravno medsebojno izmenjavo, prilikovanje in dopolnjevanje mnogoličnih in raznorasnih prirodnih etičnih in kulturnih vrednot. Krščanstvo samo je pri tem spolnilo prevažno poslanstvo, da je ustvarilo iz te »mešanice ver in ras« kulturno enoto ter porodilo

zapad, ki je postal in do danes ostal nosivec vesoljne omike, dočim je »nordijska« ali »arijska« rasna omika morala skozi izčiščevalni ogenj krščanstva, da more fašizem danes govoriti o odlikah nordijskega duha in etosa, o katerih po sebi v tem pravem smislu nihče ne dvomi. Če je krščanska kultura organsko spojila »nordijske« prvine z »mediteranskimi«, kakor pravijo eni, ali s »sirskaofriškimi«, kakor pravijo drugi, s tem ni rečeno, da bi te poslednje bile nujno manjvredne od nordijskih, niti nimamo osnove, da bi krščanstvo dolžili, da je uvedlo v »zdravo območje evropskih narodov« pretežno semitskega duha. To so zelo samovoljne konstrukcije! V semitstvu so prav tako ko v arijevstvu brezdvomne naravne religiozne in kulturne vrednote, vrh tega pa, kakor je zgodovina pokazala, še neka prav odlična dovzetnost za višjo, duhovnejšo religijo nego je bilo na primer naturalistično in sirovo poganstvo Germanov.

Po pravici odklanja sodobni nacionalizem pretirani spiritualizem, svetomrznost in zgolj pasivno askezo, ki od sveta beži, toda ta poteza ni last semitske rase, marveč je v drugih morda še bolj razvita (pomislimo n. pr. na budizem); krščanstvo samo po duhu svojega Ustanovnika in po svoji harmonični kulturi tak spiritualizem odklanja. Oznaka krščanstva je, kakor njegova zgodovina priča, sodelovanje s prirodnimi silami, rasnimi osobitostmi, zdravimi nagoni, ki jih prosvetljuje in povišuje in tako svet in njegovo naravno kulturo po svojih dobrih in vrednih straneh izpopolnjuje, da premaga zlo, ne pa da svetnost izmrtviči in izničuje. Mrzko preziranje lepote, bolesta brez-pogojna negacija zemeljskih vrednot, poniževanje erosa, čista trpnost, ki se sili v nobenem slučaju ne upira in trpljenja ne umeva kot sredstvo — kraljevsko pot, kakor jo imenuje avtor »Hoje za Kristusom« — ki vodi do zmage po oplemenitenu nature, ampak ga veliča kot namen v sebi, kot popolno izničenje ustvarjene nature — to so v resnici nevrednote, prenapeto spiritualistično gledanje, ki zla na svetu ni moglo preprečiti, ampak ga je le pospeševalo in pospešuje. V tem ima sodobni nacionalizem prav. Toda krščanska kultura prav tako zameta tak spiritualizem, ki je razdrl harmonijo med oduševljenim telesom in duhom, naravo in nadnaravo; krščanstvo le naglaša, da je duša več vredna ko ves svet in njegova gmotna ter civilizatorična bogastva, da nas obvaruje precenjevanja naravnih dobrin in tako vsa stremjenja po pokulturjenju, obogatitvi in okrepitvi naravnih vrlin rase pravilno uravnovešuje po principu krščanske duhovnosti. Istovetenje krščanstva s semitstvom je prav tako samovoljna in tendenčna konstrukcija kakor istovetenje semitstva ali prednjeazijskih ras sploh z nujno rasno in kulturno manjvrednostjo. Judovstvo je bilo za časa vrhunca rimskega imperija gotovo po suženjstvu že zelo izkvarjeno, je zaradi reakcije zoper svojo zaslužjenost zašlo v škodljive utopije, ki so imele svoj izvor v njegovi zagrenjenosti zoper fizično moč poganškega cesarstva, je deloma iz tega sveta zbežalo v umišljeno mesijansko carstvo, ki bo slabim, oropanim in tlačnim prineslo zadoščenje

že na zemlji. Toda to resentimentsko razpoloženje (ta izraz je menda prvi skoval Nietzsche) judom ni bilo rasno bistveno, ampak je zgodovinsko nastalo. Krščanstvo, ki je pojem o Bogu vseh »puščavskih primesi« izčistilo in ga popolnoma poduhovilo, pa teh resimentov ni sprejelo vase, naj so mogoče psihološko še delovali v judovsko-krščanski občini, ampak se je, kakor zgodovina priča, izdejstvovalo kot vesoljna, nadrasna religija — sicer pa vse kulturne religije po taki vesoljnosti težé. Zaradi tega so visokovredni duhovni preobrali in pobude v krščanskem občestvu izhajali iz raznih narodov, in uprav to, kar danes nemški rasni filozofi imenujejo zmešanje ras, oploditev germanske omike po mediteranski krvi in kulturi, slovanske po germanski, je imelo po večini za posledico najbolj plodovite pokrete in preokrete v območju naše kulture. Rosenbergov mythos krvi je zato res mythos in sicer v slabem pomenu te besede. To je čisto materialističen mythos, ki sicer uporablja te in one Nietzschejeve misli in fraze o višjih in nižjih rasah, ne pomisli pa, da je ravno Nietzsche nemško raso bičal, kakor nihče drugi. Rosenbergova oficialna vera »novega nemštva« je manjvreden proizvod nacionalizma, ki v borbi zoper lažni humanizem prošlosti zanikuje pravi krščanski vesoljni humanizem, brez katerega ni in ne more biti kulture in kulturnega napredka, ampak le povratek v barbarstvo.

V

Prihajam do one točke problema, ki se nam po teh izvajanjih sama razodeva kot osnovna. Rosenbergov poizkus, kako bi moderni nacionalizem razvil v nauk, ki naj bi kot logična sinteza dajal osnovo konkretni družabni, stanovski in državni zgradbi, se mi zdi, kakor vsi taki poizkusi sploh, močan dokaz za to, da fašističnega pokreta sploh ni mogoče dograditi v sostav. Ta pokret je namreč v svojem bistvu čisto emocionalnega značaja, to je, kakor sem že uvodoma naglašal, v prvi vrsti reakcija proti civilizaciji, ki jo je izpridilo razumarstvo, proti omiki, ki je pretrgalo zvezo s prirodnostjo, z zdravim elementom zemlje, z življenjem in njegovimi nagonskimi silami. Fašizem je nekak elementaren regulativ, ki učinkuje kot učinkuje vihar v prirodi, ne pa kakor dela harmonizujoč razum. Zato ima pretežno aracionalen značaj in v prvi vrsti ruši; gradile ali graditi pomagale bodo druge sile, ki se bodo po izkušnji fašizma obogatile. Radi tega fašizem, vsaj kakršen danes v svoji neposredni pristnosti je, po mojem prepričanju sploh ne more postati filozofski, religiozen ali družaben sostav v pravem pomenu besede, ampak bo vihral, dokler ne spolni svoje prirodne naloge, in zato ga je treba vrednotiti samó kot tako prirodno silo urejajočega se kaosa. Fašizem je revolucionaren pokret, ki ga ni mogoče z nobenim modrovanjem ustaviti in z nobeno kritiko usmeriti na srednjo smer, dokler se ne uresniči do konca; upira se pa tudi poizkusom svojih lastnih ideologov, da bi

ga uklenili v sistem. Je življenjska nujnost, usoden pojav, kakor danes pravimo, ki je v zgodovinskem trenutku moral nastopiti v višji namen. *Opportet et haereses esse*. Iz tega njegovega značaja se dajo tudi razložiti protislovja, ki se pojavijo, ko ga skušaš razumeti iz njegove metafizične korenine. Zdaj se ti prikaže kot vsaj v širšem pomenu religiozno ali recimo kozmično utemeljen pokret, ki priznava vsaj instinktivno nekaj, kar biva samo iz sebe neodvisno od vsega prigodnega bitja — zdaj se ti razblinja v goli naturalizem brez absolutnega duhovnega počela, kar tem bolj preseneča, čim bolj na drugi strani pravilno vrednoti svetost družine, posvečenost avtoritete, neskončno vrednost osebnosti pa tudi potrebo, da je v skladu z občestvom, ki je povzdignjeno v vrednoto čisto metafizičnega in numinoznega značaja. Ta protislovnost izvira iz tega, ker je poganstvo fašizma iskanje, prav tipično za našo dobo, tavajoče med resnico in blodnjo. Zdaj se najvišjemu približuje, zdaj zopet oddaljuje od njega, težko obremenjeno po preteklosti, ki jo skuša premagati. Zdaj išče kompromisa s katolištvom kot zgodovinsko, po narodni tradiciji posvečeno graditeljsko silo, zdaj se z njim bori za življenje in smrt. Ljuto pobija kolektivizem, pa sam zagovarja najhujši etatizem.

Še bolj bomo proniknili v bistvo fašističnega poganstva, če ga gledamo iz celote vsega duhovnega dogajanja našega kulturnega sveta, ki se je v odporu zoper preracionalizirano, tehnično in brezdušno civilizacijo razgibal in začel vreti že davno pred izbruhom sodobnega političnega nacionalizma, časovno in bitno neodvisno od njegovega »novega poganstva«. Pač pa je fašizem porojen iz tal, iz katerih so z njim vred, bodisi pred njim, bodisi vzporedno z njim, bodisi v popolni vsebinski neodvisnosti od njega, bodisi v vzajemni naravnostni ali nenaravnostni medsebojni odvisnosti, zrastle in rastejo v teku 19. in 20. stoletja najrazličnejša gibanja in smeri, ki jim je vsem skupno eno: težnja nazaj k prirodnim izvorom življenja, iskanje transcendentnega počela, v katerem vsa vrednost, lepota in resnica tostranskega bujnega, bogatega, vseprevzemajočega in vsezmagujočega življenja biva in je v njem upravičena; želja po telesnem in duševnem zdravju, ki je v harmoničnem soglasju duha z vsem vesoljstvom, z zemljo in njenimi prvinskimi silami; potreba po skladu med umom in srcem, duhovnim prosvetljenjem vsega stvarstva in človeka ter prirodnimi nagoni duše. Ker je bila usmerjenost humanističnega liberalizma in marksističnega kolektivizma, ki je vsako transcendenco bitja končno zavrgel, enostransko racionalistična, je razumljivo, da je reakcija proti temu usmerjena enostransko v nagonsko stran, ki nas v nebrzdani prenapetosti zavaja v blodne demonije strasti.

Zarodišče sodobnega nacionalizma, kjer so najprej bruhnile na dan sile, ki kličejo po preroditvi in obnovi človeka v vedno mladem naročju matere zemlje, po skrivnostnem nedoumnem nečem ali nekom, ki je življenju izvor in smisel, je bila literatura prošlega in sedanjega stoletja. To je že na sebi kaj značilno. Kaže namreč, da so

v globino življenjske problematike šli predvsem umetniki lepe besede, lepega lika in glasbe in da je zato moderni človek predvsem v tem viru iskal in išče odgovora na svoja najbolj pereča, bolesta in usodna vprašanja, ki mu jih strokovna filozofija ni mogla rešiti, ker je tudi ona zašla daleč proč od tvornega življenja v golo razumkovanje. Koliko je bilo globlje razmišljanje one dobe, ko je sholastika bila bitno zvezana z mistiko, razum z vero, intuicijo in ono »najvišjo modrostjo srca, ki nas na nevidnih krilih dviga k božjim rečem!« (Ruysbroeck, srednjeveški menih, »doctor ecstaticus«, 14. stoletje). Ta modrost se je iz suhoparnega, površino stvari analizujočega ostroumarstva filozofskih šol umaknila v duše, ki so za skrivnost življenja in njeno tenkočutno, do središča prodirajoče dojemanje ostala do-
 vzeta: v poezijo, v veliki roman, v simfonije, v esej pa v religiozno iskanje umetniškega genija, kamor je naposled šla prisluškovati tudi filozofija stolic, da ujame pravo modrost. Tudi Nietzsche, ki pomeni najmočnejši preobrat v tem oziru, je bil umetnik v polnem pomenu besede. Pa tudi čisto neodvisno od njega, seveda vzniklo na istih vzročnih podlagah, vidimo, kako se v času največje racionalistične suše razbohoti umetniško tvorstvo, išče pomladitve človeka in družbe v studencu narurne pristnosti in na njej zgrajenega plemstva duha. Iščejo iz najrazličnejših izhodišč in v najrazličnejših smereh eno in isto, mnogi nagonsko, mnogi obenem tudi reflektivno, in prihajajo do najrazličnejših rezultatov. Dostojevskij, prvi, ki mu je po neodoljivi moči besede uspelo, da je s svojo kritiko blodnosti zapadne razumarske kulture potegnil za seboj tudi tiste plemenitejše duhove, ki so po svoji nereligiozni vzgoji bili še vkovani vanjo, je zase našel rešitev v krščanskem bratstvu ljubezni, v krščanski demokraciji, ki jo, kakor smo videli, drugi antiracionalisti naše dobe popolnoma zametajo. Znano je, da je Nietzsche Dostojevskega visoko cenil in prvi opozoril nanj kot na največjega »psihologa človeških globin«; sicer pa sta to dva duhovno čisto različna tipa. Vendar jima je skupno eno, kar ruskega mojstra veže z vsem protiracionalističnim tokom devetnajstega stoletja sploh: temeljito poznanje tako ustvarjajočih kakor demonskih sil narode in človeka, iskanje novega človeka in družbe, ki bi se na zdravo narodo naslanjala, prepričanje, da goli intelektualizem vede do izrodstva. Ta skupnost se ne sme pozabiti spričo dejstva, da Rus modruje na temelju krščanske duhovnosti in tradicije, Nemeč pa na svojem »poganskem aristokratizmu«, kakor sam pravi. Za Dostojevskim je treba imenovati Tolstega, ki je tudi rušil meščansko lažikrščansko civilizacijo, licemerstvo in lažimoralo, pa je končal v nekem istotako potvorjeno krščanskem racionalističnem kolektivizmu ali bolje rečeno, idealnem nihilizmu v popolnem nasprotju z nemško pogansko-nacionalistično miselnostjo. Toda Gogolj nas je v svoji znani analizi Tolstega opozoril na to, kako je Tolstoj, kadar skuša graditi svojo filozofijo, v popolnem protislovju s svojo narodo in instinktom, ki je čisto zemeljski in pristno poganski, kar

tudi njega veže s tokom novega vitalizma; nihče ni tako doumeval animalične strani našega bitja kakor ta ruski modrec. Ker bi nas vedlo predaleč izven danih meja teh razmišljanj, če bi zasledovali to stran naše teme dalje, naj omenim samo še »Pana« Knuta Hamsuna in naj še na to opozorim, da to gledanje najvišjih vprašanj iz prirode in življenja¹² najdemo, seveda poduhovljeno po krščanski nadnaravni perspektivi, tudi v katoliškem slovstvu, tako pri Durychu in Timmermansu kakor pri Undsetovi in v nekem pogledu tudi pri Rilkeju, ki se v njegovih pesmih večna lepota čudovito zrcali v zemski, zemski eros podreja npravstvenemu zakonu, ne da bi količkaj izgubil na svoji prasili in naravni pristnosti, božje bitje odkriva v naravnem, ne da bi se le-to količkaj okrnjevalo v svoji elementarnosti. Pozabiti tudi ne smemo mogočnega dela Poljaka Reymonta, »Kmete«. To je v preobratu iz prosvitljenske dobe utemeljen tok, ki iz njega izhaja tudi sodobni nacionalizem, ki se je pa razdelil v najrazličnejše struje: ena v krščansko tradicijo ali v prirodni, prvobitni demokratizem, druga v neke vrste »novi liberalizem«, v neko »apolinstvo« (Valery, nemški pesnik George), druga v nacionalno poganstvo, kakor se nam pokaže za politično obliko sodobnih fašizmov.

Čisto zavestno pa se je to poganstvo (kolikor je ta izraz sploh točen) izkristaliziralo v angleškem pisatelju Lawrenceju († 1930). Ta veliki pisatelj-pesnik ima v anglosaškem literarnem tvorstvu veliko predhodnikov in najugodnejše okolje, saj je anglosaški svet že tri stoletja zastrupljen po ozkosrčnem, svetohlinskem in nepristnem asketizmu, ki se druži z največjim egoizmom. Že slavni Dickens ga je mrzil, razgaljal in smešil v svojih romanih. V obliki sirovega, a pesniško krepko in pristno izraženega naturalizma najdemo tega duha (pa na drugi čisto individualni podlagi) že v prvi polovici devetnajstega stoletja pri ameriškem poetu-klatežu Walt Whitmanu. Tako poje med drugim: »Jaz sem Walt Whitman, puntar, mesenež, pohotnik, ki rad žrem, pijem in rodim — noben sramežljivec, ki bi se bal moških ali žensk ali bi se poviševal nad nje. Skozi mene zvenijo prepovedani glasovi o spolnosti in o pohotah, zastrti glasovi, s katerih strgam kopreno, hotniški glasovi, ki jih jaz očiščam in preobražam. Ne zapiram svojih ust in drobovje ljubim prav tako ko možgane in srce. Verujem v meso in v pohote — videti, slišati, prijemati, to so čudeži in vsak košček mojega telesa je čudež. Božanski sem znotraj in zunaj in vse posvetim, karkoli primem ali vsakogar, ki se z mano spaja; vonj mesa je finejši od molitve in Jaz več ko vse cerkve, biblije in apostolske vere. Sam vase sem zaljubljen in vsak hip, ki ga uživam, me od radosti pretresa; jaz sem pesnik telesa in pesnik duše, dobrega in slabega, vzvišenega in podlega. Potem ko sem preromal ves svet, spraševal vse učenjake in sam vse analiziral, sem

¹² V našem slovstvu se je ta tok dozdaj najmočneje in najizraziteje pojavil v Majcenu (cikel »Zemlja«), Bevku, Mišku Kranjcu, Jušu Kozaku, zlasti pa pri Kocbeku (pesmi »Zemlje«).

našel, da ni slajše masti ko ta, ki je pod mojo kožo. Plodovitim ženam rodim močne in urne otroke, kakor jih potrebujejo Združene države. Vem, da sem nesmrten in se rogam temu, kar imenujete konec — živim z bujnoprsto nočjo, s spancem in zvezdami, s katerimi vzhajam in zahajam. Pa tudi nobene religije ne sovražim in nobenih duhovnikov ne sovražim, naj so lame ali bramani ali oznanjajo evangelij Križanega. Povsod vidim lepoto in spadam k tistim, ki zaokrožujejo krog vseh krogov...« (citirano nekoliko svobodno in zgoščeno iz več njegovih »himnov« po Sporrerju, *Götter des Abendlandes*). Lawrence pa je svoje pisateljstvo postavil zavestno v službo ideje, ki jo je tudi v esejistični obliki utemeljil v dveh delih, zelo duhoviti kritiki sodobne materialistične civilizacije »*Fantasia of the Unconscious*« (Razmišljanja o podzavestnem) in v »*Apokalipsi*«. Nasproti možnosti, da bi se Lawrencejevo poveljevanje krvi, spolnosti in zvezanosti človeka s prabitnimi kozmičnimi silami, narodom in družino, ki ima svojo opravičbo v reakciji zoper našo potvorjeno, po refleksiji življenjsko oslABLJENO, perverzno, utilitaristično in kramarsko, vse prirodne vezi razvezujočo kulturo in moralo, ne vrednotilo napak, namreč kot vseskozi graditeljski element, je treba opozoriti obenem na negativne, rušeče strani njegovega pisateljskega dela, zlasti na njegov eros, ki ni podrejen etosu¹³ in o čemer v zvezi s sodobniki Lawrenceja najbolj objektivno razpravlja eden najboljših sodobnih angleških kulturnih kritikov T. S. Eliot v knjižici »*After strange gods*« (Za tujimi [čudnimi] bogovi, London, Faber, 1934). Iz njegovih del se morejo s koristjo črpati mogočne pobude za ozdravljenje in poglobljenje našega življenja v sozvočju s prirodnimi silami, za povratek v pristnost in nepotvorjenost, za ponaravljenje naše po racionalističnem materializmu izprijene omike, ki je tudi njemu posledica protestantske lažireformacije. Njegova obnova nekega poganskega misterijskega kulta, ki naj bi nas spojil z »žariščem temin« onkraj nas, med nami in v nas, kakor pravi, pa ni samo neuresničljiva blodnja, ampak tudi bolna na neprosvetljenem in neizčiščenem panseksualizmu, v katerega ga zanaša njegova domišljija. Nedosežen mojster je, ko na primer v svoji najlepši noveli »*The woman that rode away*« — Žena, ki je odjezdila — opisuje mlado belo ženo, ki zapusti moža, da se poda k Indijancem, ki jo odneso v planine, kjer jo žrtvujejo božanskemu solncu — nihče še ni tako kakor on opisal, kako človeka nehote prevzame čuvstvo skupnosti z naravo, kako se osebnost razosebi in razblini v zavest kozmične vseenote, kako žena rada izkrvavi v lepoto in harmonijo stvarstva. Toda to more ostati samo simbolskega pomena; filozofija in etos iz tega pa bi bil nesmiseln in kvaren, ker prihaja v opreko z duhovnostjo, po kateri je beli človek postal kulturn v najboljšem smislu. — Za fašistični »neopoganizem« ima Lawrence,

¹³ Pri nas so letos prevedli njegov roman »*Sinovi in ljubimci*« (založba »*Modre ptice*«, 1934), v »*Ljubljanskem Zvonu*«, 1934, 12, pa je izšla poučna, dosti izčrpna in bistvo njegovega dela dobro opredeljujoča študija Mirana Jarca.

ki politično ni bil opredeljen v to, angleški mentaliteti neprikladno obliko, čeprav je morda simpatiziral z njo, pomen toliko, da tudi on mrzi moderno demokracijo kot proizvod in orodje veledenarstva in njegove pohlepnosti; ta mržnja je v smeri njegovega umetniškega in idejnega tvorstva tudi utemeljena. To je treba zato poudariti, ker imamo podobne naturalizme (kakor je na primer delo Tolstega, Dostojevskega, Whitmana in nešteto drugih), ki v političnem in družabnem pogledu prihajajo do ravno nasprotnih rezultatov kot Lawrence; oni so vsi, da se tako izrazimo, zagrizeni demokrati.¹⁴ To je dokaz, da »htonična«, zemeljska, v povratak k zdravi prvobitni narodi stremeča miselnost sama po sebi ne vodi nujno k političnim in družabnim zamislom, kakršen je fašizem, ampak da so za to potrebni in odločivni še drugi momenti: osebna usmerjenost, osobitosti rase in zgodovinsko nastale okoliščine ter neka politična diferenciacija, ki se je pojavila že v začetkih človeške kulture. Eni menijo, da je ena »ženska«, druga »moška«; seveda sta to samo neadekvatna analogična izraza za to brez dvoma obstoječo diferenciranost v demokracijo na eni in avtokracijo na drugi strani.

Ker smo podali kritiko tako zvanega novega poganstva ob enem, ko smo razlagali njegove vzroke, ideje in usmerjenost, pa ugotovili njegov odnos do sodobnega nacionalizma, moremo te misli zaključiti. Poganstvo naše dobe, kolikor služi za idejno podlago raznim fašizmom, ki hočejo na njem graditi novo družbo, je prehod en pojav. Deloma prihajajo v tej revoluciji, ki je vzvalovila ob prelomu vekov v mogočnem pogonu z dna evropske duše, do izraza gradeče sile, katere smo v teku naših razmišljanj označili — deloma pa rušeče, ki že delj časa razjedajo naš kulturni organizem: razpuščeni seksus, oboževanje mesa, razdiranje družine in podobni pojavi čisto negativnega značaja, ki si dajejo videz, kakor da bi vršili funkcijo obnavljanja. Te sile ob enem z gradečimi le pospešujejo končni razpad tistega, kar mora razpasti, da vzklije resnično novo življenje. Zato vsega tega ne smemo gledati s pesimizmom, naj v svojih skrajnostih še tako žali naše dobre tradicije ali pa bolno zadeva naše interese ali pa drami iz spanca in otopelosti, ki ji je naša družba zapadla po posledicah manjvrednih napak in navad ter gnilobe racionalistične materialistične civilizacije. Čim bolj gre revolucija rasizma z vsem, kar jo v vihnem pišu spremlja, v skrajnost, tem bolj se okreplja opozicija duha in se pripravlja njegova končna zmaga. Novi svet se poraja v temnem, skrivnostnem materinskem naročju zemeljskih, rodnih, erotičnih sil,

¹⁴ O slovstvu, ki je nastalo šele na podlagi in v direktni interesni sferi političnega fašizma kot njegova opravičba v umetniški obliki, nima pomena govoriti. Predvsem mislim tu na Poljake, ki imajo le v Przybyszewskem († 1927) tvorca, ki po svojem nietzschejanstvu v rani dobi spada v nekem oziru tudi v vrsto onih, ki smo jih kot najvidnejše zastopnike vitalnega gledanja (zavedam se netočnosti tega izraza) omenili. Kaden-Bandrowski (»General Barcz«) in drugi so samo tendenčni povečevalci poljske diktature.

toda oblikovalo ga bo očetovstvo duha, ki ga je osvobodila spon intelektualistične lažikulture revolucija prirodnih nagonov. Tako se tudi po poganskem nacionalizmu pripravlja in pospešuje zopetni in še mogočnejši razcvit plemenitega krščanskega humanizma s poglobljenimi pogledi na življenje. Vsako revolucijo je treba razumeti, ločevati njene dobre strani od manjvrednih in čisto negativnih in jo tako doumeti, da nas njena enostranost ne preseneča in njen bes ne zlomi ali da nas odpor proti njej ne zavede v napačno taktiko, v nasprotno skrajnost, v trmasto slepo odklanjanje in neizrabljenje tistega, kar je dobro in upravičeno, ali pa nasprotno v napačno prilagodevanje iz strahopetnosti in notranje slabosti. Predvsem v takih viharnih dobah ni na mestu manjvreden pesimizem, tožarjenje in pričakovanje »popolnega propada«. V nasprotju s številnimi preroki skorajšnega »propada zapada« sem trdno prepričan, da zapad slejkoprej napreduje in dograja kulturno dedščino, ki jo bo nekoč zapustil drugim, da še davno ni izčrpal sil, ki mu vro iz krščanstva in zakladnice antike in da razvoj na tej osnovi v še prosvetljenejšo humaniteto še daleč ni zaključen. »Azijski misterij«, ki mnoge tako zelo bega in hipnotizira, se bo izpolnil na zapadu, ko bo tu prečiščen, preoblikovan in počlovečen v pravcu smernic, ki so izhajale iz prvega in drugega Rima. Revolucija sil po minuli vojni pa nam je dragocen nauk: da ne smemo nikoli pozabiti, da so priroda s svojimi instinkti, narod in narodova dedna tradicija neusahljiv vir moči, pomlajenja in novega zagona, h kateremu se moramo vračati, kadar naša duša usiha in se duh od življenja oddaljuje v jalove abstrakcije in problematiko ali v neprirodne utopije. V tem je življenjska upravičenost nacionalizma. Toda nacionalizem se izprevrže v nekulturen naturalizem, če pozabi, da mora kaotično gmoto urejevati duh: če je zemlja vir moči, je duh njen nujen urejevalec, ki ga življenje samo terja in kliče. Sklad med obema, kakor so ga učili grški modreci, in povišanje naše prirode po načelu nadnaravnega življenja, kakor ga oznanja krščanstvo, je osnoven princip naše kulture. Tretje: Ne ekonomski ne rasni činitelji ne smejo človeka voditi, ampak morajo biti podrejeni svobodnemu duhu in moralnemu zakonu. Etatizem fašizma in marksizma pa kakršnakoli že avtokracija bodisi posameznikov bodisi enega razreda ali pa množice se protivi našemu vrednotenju neskončne vrednosti osebe, vesti in svobode. Zato je plemenita liberalnost kot kakovost duše, ki je ne smemo zamenjati z liberalizmom indiference nasproti objektivnim resnicam duhovnega sveta in moralnega reda, nujen regulativ proti neizmernemu pohlepu po izključni in neomejeni politični oblasti, ki je svojisk vsakemu človeškemu pokretu. Natura, gratia, libertas — narava, milost in svoboda, vezana na božji red, to so trije stebri resnično kulturne družbe, če noče razpasti.